

SERVIS XIZMATI KO'RSATISHDA CHO'L-YAYLOV CHORVACHILIGI MAHSULOTLARNI QAYTA ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Nurmanov Sherzod

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik
va biotexnologiyalar universiteti
ORCID: 0009-0004-8479-0632
nurmanov4730@gmail.com*

Annotatsiya. Maqola cho'l-yaylov chorvachiligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash tizimini takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan. Yaylovlarning degradatsiyasi, hosildorlikning pasayishi, qorako'l qo'ylarining oziqlanishiga ta'sir etuvchi omillar va innovatsion texnologiyalar yordamida chorvachilikni rivojlantirish masalalari batafsil yoritilgan. Taklif etilgan texnologiyalar yaylov resurslaridan samarali foydalanish, mahsuldorlikni oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: cho'l-yaylov chorvachiligi, yaylov degradatsiyasi, qorako'lchilik, oziqlantirish, innovatsion texnologiyalar, ekologik barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ СТЕПНО- ПАСТБИТСТВЕННОГО ЖИВОТНОВОДСТВА В СФЕРЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УСЛУГ

Нурманов Шерзод

*Самаркандский государственный университет
ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии*

Аннотация. Статья посвящена проблемам совершенствования системы производства и переработки продукции пустынно-пастбищного животноводства. Подробно освещены деградация пастбищ, снижение продуктивности, факторы, влияющие на питание каракольских овец, вопросы развития животноводства с помощью инновационных технологий. Предлагаемые технологии направлены на эффективное использование пастбищных ресурсов, повышение продуктивности и обеспечение экономической эффективности.

Ключевые слова: пустынно-пастбищное животноводство, деградация пастбищ, скотоводство, кормление, инновационные технологии, экологическая устойчивость, экономическая эффективность.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PROCESSING STEPPE-PASTURE LIVESTOCK PRODUCTS IN THE SPHERE OF SERVICE PROVISION

Nurmanov Sherzod

*Samarkand State University of Veterinary Medicine,
Animal Husbandry and Biotechnology*

Abstract. *The article is devoted to the problems of improving the system of production and processing of steppe-pasture livestock products. The issues of pasture degradation, reduced productivity, factors affecting the nutrition of Karakul sheep, and the development of livestock farming using innovative technologies are covered in detail. The proposed technologies are aimed at the effective use of pasture resources, increasing productivity and ensuring economic efficiency.*

Keywords: *steppe-pasture livestock farming, pasture degradation, Karakul farming, feeding, innovative technologies, environmental sustainability, economic efficiency.*

Kirish.

Cho'l va yarim cho'l hududlaridagi mavjud keskin ekstremal sharoit hamda mollarni tartibsiz boqish yaylov o'simlik qoplamini degradatsiyasini yanada kuchaytiruvchi muhim omillardan hisoblanadi. Yaylovlar degradatsiyasining oldini oluvchi ilmiy asoslangan ishlanmalar mavjudligiga qaramasdan, boqiladigan mollar sonini yaylov sig'imiga muvofiqlashtirishning iloji bo'lmaganligi sababli hozirgacha ishlab chiqarishga joriy etilmasdan qolmoqda.

Chop etilgan ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda 40 % yaylovlar turli darajada "inqroz"ga ya'ni degradatsiyaga uchragan, hosildorligi esa o'rtacha 21 % ga pasaygan. Buning natijasida qorako'l qo'ylarining ozuqaga bo'lgan talabi yaylov hisobidan kamida 85 foiz ta'minlanishi o'rniga atigi 50-55 foizga qondirilishi, qorako'lchilik mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlarining 30-35 foiz oshishiga yoki respublikaning sug'oriladigan maydonlarda yetishtiriladigan ozuqalarni sotib olish hisobiga bir bosh qo'yga o'rtacha 21-22 ming so'm ortiqcha xarajat qilishga olib kelmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

Adabiyotlar tahlili orqali cho'l-yaylov chorvachiligida mavjud ilmiy ishlar va tadqiqotlar o'rganildi. Salamov, Nurmanov (2024) "Qishloq xo'jaligi klasterlarida mahsulotlarni ichki va xorij bozorlariga eksport qilish jarayonlari menejmenti" nomli ilmiy maqolasida qishloq xo'jaligi klasterlarida mahsulotlarni ichki va xorij bozorlariga eksport qilish (menejmenti, mahsulotlarni tashish, saqlash, qayta ishlash, sublimatsiya qilish, quritish, ular tarkibidagi nitrat va nitritlarni aniqlash) jarayonlari, Samarqand viloyati qishloq xo'jaligida 2021- 2022-yillar yakunlari taqqoslangan, xulosalar, takliflar berilgan. Samarqand viloyatida tashkil etilgan chorvachilik klasterlari haqidagi ma'lumotlar ham berilib, xorij mamlakatlarida mahsulot va tovarlarni yetkazib berish tajribalaridan ayrimlari keltirilgan. Klasterlarni tuzishdagi va ular faoliyatini yuritishdagi jarayonlarni takomillashtirishda menejment usullarini qo'llash masalalari yoritilgan. Tangirov (2025) "Cho'l-yaylovlari ekologik holati va ularning samaradorligini oshirish yo'lari" nomli ilmiy maqolasida mamlakat cho'l-yaylovlari degradatsiyalanish darajasining hozirgi holati va uni qayta tiklash, ekologik barqarorlikni ta'minlaydigan innovatsion texnologiya "Yaylov-qorako'lchilik kompleksi" modeli ishlab chiqarishga joriy etish va uning iqtisodiy samaradorligi kabi masallar o'rganilgan (Tangirov, 2022). Tangirov (2019) "Экономическая эффективность переработки каракульских шкур" nomli ilmiy maqolasida Cho'l-yaylov chorvachilik fermalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar fermer xo'jaliklari qayta ishlash uchun umumiy ovqatlanish korxonalariga yetkazib beriladi va xususiy tadbirkorlar, aholi tomonidan savdo va dehqon bozorlarida sotish masalalari va usullari ko'rib chiqilgan (Salamov va Nurmanov, 2024).

Yuqoridagi ilmiy maqola va monografiyada yaylov ozuqasi tanqisligi sababli amaliyotda, har bir shartli qo'y bosh soniga qishlov mavsumi uchun o'rtacha 150-200 kg. dag'al xashak va 35-40 kg. omuxta yem zaxirasi jamg'ariladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqot ishida nazariy tahlil va kontent tahlili, empirik tadqiqot, kompleks tahlil, statistik tahlil, kvantitativ va sifatli tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Ishlab chiqariladigan mahsulotlarning hajmini ko'paytirish, ularning tannarxini pasaytirish, sifatini yaxshilash, raqobatbardoshligini oshirishda bu tarmoqning ozuqa bazasini mustahkamlash o'ta muhim vazifa hisoblanadi. Hattoki, ozuqa bazasi mustahkam bo'lmagan xo'jaliklarda qishlov mavsumi og'ir kelgan yillarda qo'y bosh sonining yarmi va undan ko'prog'i qirilib ketishi ehtimoldan holi emas. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra qorako'l qo'ylarning mahsuldorligiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir etadigan omil – oziqlantirish omili bo'lib, o'rta hisobda 67,0 foizni tashkil etar ekan. Mahsuldorlik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi tashqi omillar ichida eng yuqorisi oziqlantirish hisoblanadi. Qorako'l qo'ylarini past hosilli va sifatsiz ozuqaga ega bo'lgan yaylovlarda boqish, ularning nafaqat mahsuldorligiga, balki zoogigiyena jihatidan sog'ligiga ham salbiy ta'sir qiladi. Bunday sharoitda chorva moli naqadar naslli bo'lishiga qaramasdan o'zining genetik mahsuldorlik ko'rsatkichlarini to'liq namoyon eta olmaydi. Naslchilik ishlarini olib borganda ham, albatta oziqlantirish omiliga qat'iy rioya qilish maqsadga muvofiq.

Shu sababli cho'l-yaylov chorvachiligi xususan qorako'lchilikni asosiy ozuqa bazasi yaylovlardan foydalanishda innovatsiya texnologiyalarini joriy etish yo'li bilan nafaqat ishlab chiqarishni, balki, sohaga xizmat ko'rsatish hamda mahsulotlarni qayta ishlash tizimini cho'l-yaylov hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tubdan yaxshilash maqsadida takomillashtirish zarur.

Yer kurrasi o'simlik dunyosi bir yilda 160 mlrd. tonna SO_2 gazini yutib, 120 mlrd. tonna kislorodni ishlab chiqarishi, ya'ni global isishning oldini oluvchi asosiy ekologik omil ekanligi ma'lum. Shu nuqtayi nazardan, yaylov o'simliklar nafaqat yaylov chorvachilikning ozuqa bazasi, balki bir kvadrat metr yaylov maydonidagi o'simliklar 250-520 grammgacha SO_2 gazini utilizatsiya qiluvchi muhim ekologik vosita ham hisoblanadi. Shu sababli yaylovlarning o'simlik qoplamidan ratsional foydalanish, uni muhofazalash, o'simlik turlari bilan boyitish va yaylov chorvachiligi samaradorligini oshirish hamda suv taqchilligi kuchayib borayotgan hozirgi davrda suv resurslaridan tejamli foydalanish O'zbekiston Respublikasi uchun ham o'ta o'tkir muammolaridan biri hisoblanadi.

Bu muammolarni suv resurslaridan foydalanmay, tabiiy yog'in- sochin hisobiga yaylovni himoyalovchi saksovul ixtozazorlarini barpo qilish texnologiyasi hamda yuqori hosilli yaylov agrofitotsenozlaridan mavsumiy foydalanish sxemasini qo'llagan holda yechish mumkin.

Qorako'l qo'ylarini yaylovda boqishning amaldagi texnologiyasida suv manbasi (quduq) atrofidagi yaylovlardan yil bo'yi foydalaniladi, yaylov almashinish tizimi yo'q, yaylovlarning qo'y sig'imi hisobga olinmagan. Masalan, 500 bosh qo'yni bir yil mobaynida yaylovda boqish uchun 400 tonna yaylov ozuqasi zarur. Yaylovlar hosildorligi o'rtacha 2,5-3,0 s/ga bo'lgan taqdirda 500 bosh qo'y uchun 1500 gektar yaylov zarur bo'ladi. Hozirgi kunda Samarqand viloyati Nurobod tumani "O'zbekiston" xo'jalikda bir otarga (500 bosh qo'yga) 314 ga yaylov to'g'ri kelmoqda. Ma'lumotlar shuni ko'rsatib turibdiki, bir bosh qo'y yaylovdan 800, kg o'rniga 188,4 kg ozuqa olmoqda yoki yaylov ozuqasi tanqisligi 611,6 kg, 500 bosh qo'yga 3058,0 sentnerni tashkil qiladi. Xo'jaliklar yetishmagan ozuqani sug'oriladigan maydonlarda yetishtirilgan pichan va boshqa turdagi xashak hamda omuxta yemlarni sotib olish hisobiga qoplamoqda. Bundan tashqari xo'jaliklar har yili dag'al xashak jamg'arish uchun katta miqdorda moddiy va mehnat resurslarini safarbar qilishga majbur bo'lishmoqda. Bular esa

ishlab chiqarish xarajatlari oshib ketishiga olib kelib, soha samaradorligining keskin pasayishiga sabab bo'lmoqda.

1-jadval

Yaylovlardan foydalanish texnologiyalari va ularning samaradorligi

Ko'rsatkichlar	Texnologiya nomi		
	An'anaviy (500 bosh)	Innovatsion (500 bosh)	Innovatsion (2500 bosh)
Mavjud yaylov maydoni, ga	314	314	1500
Talab qilinadigan yaylov maydoni, ga	1500	314	1500
Shundan: tabiiy sun'iy	1500	164	783
	-	150	717
Yaylov hosildorligi, s/ga: tabiiy sun'iy	3,0	3,6	3,6
	-	25,0	25,0
Yaylov yalpi hosildorligi, s:	942,0	590,0	2818,8
tabiiy sun'iy	-	3750,0	17925,0
Jami yalpi hosildorlik, s	942,0	4340,0	20743,8
Bir bosh qo'yga talab qilinadigan yillik ozuqa, kg	800,0	800,0	800,0
Bir bosh qo'yga to'g'ri keladigan yaylov ozuqasi, kg	188,4	868,0	829,7
Ozuqa bilan ta'minlanish darajasi %	23,6	108,5	103,7
Ona qo'ylar, bosh	500	500	1750
Olinadigan qo'zilar, bosh	500	500	1750
Shundan: o'stirishga, bosh	275	275	962
qorako'l teriga, dona	225	225	788
Yetishtiriladigan mahsulot miqdori:			
go'sht, s	81,0	81,0	377,0
jun, s	12,2	12,2	63,0
barra go'sht, dona	225	225	788
sut, s	135,0	135,0	394
Ozuqa xarajatlarini tejash hisobiga olinadigan foyda, mln. so'm	0	112,5	540,0

Taklif etilayotgan innovatsion texnologiya bo'yicha otarda tabiiy yog'in-sochin hisobiga 150 ga ko'p komponentli, yuqori hosilli (25 s/ga) yaylov agrofitotsenozi yaratilsa, agrofitotsenzlardan 374 tonna, qolgan 164 ga tabiiy yaylovdagi 49 tonna, jami bo'lib 423 tonna yaylov ozuqani olish mumkin bo'ladi. Demak, bu holda hayvonlarni yaylov ozuqasi bilan ta'minlanish darajasi 105,7% ga yetadi. Yaylov ixotazorlarini yaratish va ulardan mavsumiy foydalanishga o'tishi esa tabiiy yaylovlar hosildorligini 20% ga oshirish imkonini beradi. Bunda 164 ga tabiiy yaylovdan olinadigan ozuqa oldingi 49,2 tonna emas, balki 59 tonna bo'ladi. Ko'p

komponentli agrofitorosozlar va tabiiy yaylovdan olinadigan jami ozuqa $374t + 59t = 433$ tonnani tashkil qiladi, ya'ni yaylov ozuqasi bilan ta'minlanish darajasi 108,5 % ga yetadi. Bu esa 250 ga sug'oriladigan maydonda $(250 \times 150s/ga) = 375t$ beda pichanini yetishtirish uchun sarflanadigan $(250 \times 1100m^3 \times 5) = 1375000m^3$ suvni tejashga va otarda har yili ozuqaga sarflanayotgan xarajatlarni to'liq tejash imkonini beradi. Demak, har bir otardan olinadigan daromad faqat ozuqa xarajatlarini tejash hisobiga 112,5 mln. so'mga ortadi. Shu bilan birgalikda, suv resurslaridan foydalanmay, tabiiy yog'in-sochin hisobiga yaylovlar o'simlik qoplamidagi biologik xilma-xillik ko'p komponentli yaylovdagi o'simlik turlari hisobiga (saksovul, cherkez, teresken, cho'g'on, izen, quyrovuq, erkak o't, esparset) kamida 8-10 turga boyitiladi, yaylov ozuqasi sifati keskin ortadi hamda hozirda cho'l-yaylov xo'jaliklarida ozuqa zaxirasini yaratish uchun sarflanayotgan moddiy-texnika resurslari va ishchi kuchini keskin kamaytirish yoki butunlay barham berish imkoniyati vujudga keladi.

Yaylovni himoyalovchi saksovul ixotazorlarini barpo qilish texnologiyasi hamda yuqori hosilli yaylov agrofitorosozlaridan mavsumiy foydalanish texnologiyasini 1500 ga tabiiy yaylov maydoniga joriy etishning o'zi 1200,0 ga sug'oriladigan maydoni va 6600000 m^3 suvni tejash imkonini beradi. Tejalishi mumkin bo'lgan yer va suvdan oziq-ovqat ekinlarining boshqa turlarni parvarishlashda foydalanish imkoniyatini vujudga keltiradi. Shu bilan birgalikda faqat ozuqa xarajatlarini 540,0 mln. so'mga tejalishi va qorako'lchilik mahsulotlarning xususan o'stirishga qoldiriladigan qo'zilar sonini 275 boshdan 962 boshga, qorako'l teri 225 donadan 788 donagacha, tirik vaznda go'sht yetishtirishni 81,0 sentnerdan 377,0 sentnerga, junni 12,2 sentnerdan 63,0 sentnerga, barra go'shtini 225 donadan 788 donaga va qo'y sutini 135,0 sentnerdan 394,0 sentnerga ko'paytirish va maqbul(optimal) to'liq poda aylanmasni shakllantirish imkoniyati vujudga keladi. Bu esa ozuq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qilishi muqqarar.

Taklif etilayotgan texnologiyani qorako'lchilik xo'jaliklariga joriy etish uchun dastlab aholiga savdo va maishiy xizmat ko'rsatish sohalarini hamda bozor va ishlab chiqarish infratuzilmalarini shakllantirish va rivojlantirish zarur xususan cho'l ozuqabop o'simliklari urug'larini 100-120 gektar maydonda yetishtirib beruvchi fermer xo'jaliklarini cho'l-yaylov chorvachiligi hududlaridagi har bir tumanda tashkil etish maqsadga muvofiq. Cho'l ozuqabop o'simliklar urug'larini yetishtirishga ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari tuman hududida joylashgan cho'l-yaylov chorvachiligi bilan shug'ullanadigan ixtisoslashgan qishloq xo'jalik korxonalari, fermer va dehqon xo'jaliklariga o'simlik urug'larini yetkazib berish bilan birgalikda ekish va parvarishlash texnologiyasi bo'yicha amaliy yordam berishni ham tashkil etishlari lozim.

1500 ga tabiiy yaylovda taklif etilayotgan texnologiyani joriy etilishini ta'minlash bozor iqtisodiyoti mexanizmiga binoan faoliyat yuritadigan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari va agrofimalarni shakllanishiga olib keladi. Ushbu texnologiya asosida shakllanishi mumkin bo'lgan fermer xo'jaliklari va agrofimalar chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan birgalikda, ularni qayta ishlab tayyor mahsulot darajasiga yetkazish va sotish bilan ham shug'ullanishadi. Bu shakldagi xo'jalik yurituvchi su'bektlar yetishtirgan mahsulotlarini xususan qorako'l, qo'y va boshqa mollarning terilari, juni, go'shti va sutini qayta ishlovchi zamonaviy texnologiya bilan jihozlangan kichik sanoat korxonalarining hududda faoliyat ko'rsatayotgan ixtisoslashgan xo'jaliklar, fermer va dehqon xo'jaliklari bilan o'zrao integratsiyalashi asosida tashkil etishlari mumkin bo'ladi.

Ma'lumki, xom ashyoga nisbatan uni tayyor mahsulotga aylantirib sotish xo'jalik yurituvchi subyektlariga kami bilan 2-2,5 barovardan ortiq daromad keltiradi. Taklif qilinayotgan texnologiya bo'yicha 1500 ga yaylov maydonidan olinishi mumkin bo'lgan mahsulotlarni qayta ishlab tayyor mahsulot darajasiga yetkazilsa, joriy baholarda

hisoblanilganda 468,5 mln. so'm o'rniga 936,9-1171,2 mln. so'mgacha ko'paytirish imkonini tug'dirish bilan birgalikda mahsulotlarni qayta ishlash hisobiga 12-15 ta yangi ish o'rinlari tashkil etilishiga olib keladi.

Demak, cho'l-yaylov hududlarida sun'iy yaylovlarni barpo etish ozuqa yetishtirish uchun ajratilayotgan suv va sug'oriladigan yerlardan oziqa ekinlarining boshqa turlarini parvarishlash, chorva mollarini yil davomida yaylov ozuqasi bilan to'liq ta'minlash, ozuqa xarajatlarini keskin kamaytirish hisobiga tarmoq samaradorligini oshirish, cho'llanishning oldini olish, ekologiyani barqarorlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa va takliflar

Yuqorida takidlanganidek, cho'l-yaylov hududlarida xo'jalik yuritish shakllarini takomillashtirish, ishlab chiqarishni innovatsiya texnologiyalarni qo'llash orqali jadallashtirish, qorako'lchilik tumanlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi respublikaning boshqa hududlaridan pastligini hisobga olib, uni tezlashtirish ko'p jihatda ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasi tashkil etilishi hamda faoliyat ko'rsatish darajasi bilan birgalikda cho'l aholisiga ijtimoiy xususan pullik, savdo va maishiy xizmatlar ko'rsatilish hajmiga ham bog'liq.

Cho'l-yaylov chorvachiligi mahsulotlarini ishlab chiqarish tizimini takomillashtirish, yaylov resurslarini muhofaza qilish va ulardan ratsional foydalanishni talab qiladi. Taklif etilgan innovatsion texnologiyalar asosida yaylov ozuqa bazasini mustahkamlash orqali chorvachilik mahsuldorligini oshirish, suv va yer resurslarini tejash, shuningdek, ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin. Bu yondashuv iqtisodiy samaradorlikni oshirish va cho'l hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Adabiyotlar/Jumepamypa/References:

Egamovich, T. A., & Khojayarovich, N. S. (2022). *INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR PROCESSING OF KARAKUL PELTS AND THEIR ECONOMICAL EFFICIENCY*. Berlin *Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.1 Economical sciences).

Nurmanov, S. (2024). *THE IMAGE OF A BIRD AS AN INDEPENDENT ELEMENT IN HISTORICAL AND ARCHITECTURAL OBJECTS*. *Western European Journal of Historical Events and Social Science*, 2(11), 35-38.

Nurmanov, S., & Aslonov, X. (2024). *Chorvachilik majmuasi infratuzilmasi va uni rivojlantirish*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).

Nurmanov, S., Eshimova, G., & Daniyarov, X. (2024). *Raqamli iqtisodiyotning bugungi kundagi holati*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).

Salamov I., Nurmanov Sh. (2024) "Qishloq xo'jaligi klasterlarida mahsulotlarni ichki va xorij bozorlariga eksport qilish jarayonlari" "Agro kimyo himoya va o'simliklar karantini" Ilmiy -amaliy jurnal "Yem-xashak yetishtirishdagi muammolar, ularning yechimi va istiqboldagi vazifalar" mavzusidagi Xalqarp ilmiy-amaliy anjuman Maxsus son [2], 2024

Salamov, I., Nurmanov, S., & Hotamov, A. (2024). *Chorvachilik tarmog'ida mahsulotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirish imkoniytlari*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).

Salamov, I., Nurmanov, S., & Hotamov, A. (2024). *Chorvachilik tarmog'ida mahsulotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirish imkoniytlari*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).

Salamov, I., va boshqalar (2024). *Chorvachilik tarmoqlarida otchilik infratuzilmasining hozirgi holati va istiqboldagi iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).

Tangirov A., Nurmanov Sh. (2020) "Cho'l-yaylov chorvachiligi muammolari va ularning yichimi" *AGRO ILM- O'ZBEKISTDN QISHLOQ VA SUV XO'IALIGI JURNALI*. 3-son, 48-50 betlar.

Tangirov A., Nurmanov Sh. (2022) "Modernizatsiya samaradorlikni osirish asosi" *Monografuya. samarqand: "FAN BULOG'I" nashriyoti*, 164 bet

Xamdanova, N., va boshqalar (2024). *Chorvachilikning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati va uning rivojlanishi*. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(1).